

μετά πολλῆς εὐλαβείας ἔναντι τοῦ κειμένου καὶ ἀποφεύγει τὸν καταβιβασμὸν τοῦ εἰς ἐπίπεδον ἀνάρμοστον πρὸς τὴν ὕψηλὴν πνευματικὴν του περιωπὴν.

Κ. Δ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ

* *

Γ. Ν. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ Γυμνασιάρχου, *Λεξικὸν τῶν ῥημάτων τῆς Ἀττικῆς πεζογραφίας, μετὰ στοιχείων διαλεκτολογίας καὶ γενικῆς γλωσσικῆς*. Τόμος Α' καὶ Β', σελ. 1125. Ἀθήναι 1962.

Ὅλοι ὅσοι ἔχουν σοβαρῶς ἀσχοληθῆ μετὰ τὴν σπουδὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, γνωρίζουν ὅτι ἐξ ὄλων τῶν γλωσσικῶν κατηγοριῶν τὸ ῥῆμα παρουσιάζει τὴν θαυμαστὴν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ γλωσσικοῦ φαινομένου δημιουργικότητα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Δι' αὐτοῦ ἐπιτυγχάνεται ἡ δῆλωσις τῶν κυριωτέρων γραμματικῶν σχέσεων, διὰ τῶν ὁποίων ἐκφράζονται καὶ ἐρμηνεύονται αἱ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ ὕλικου καὶ πνευματικοῦ κόσμου ἀνακαλυπτόμεναι ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος συσχετίσεις. Διὰ τοῦτο οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες ἐθεώρουν τὴν γραμματικὴν τοῦ ῥήματος κατηγορίαν ὡς τὸ κατ' ἐξοχίαν ὄργανον τῆς γλωσσικῆς ἐκφράσεως, καὶ πρὸς ὄνομασιν αὐτῆς ἐχρησιμοποίησαν τὴν λέξιν «ῥῆμα», ἥτις εἶναι ἔνδειξις γενικωτάτη δηλοῦσα πᾶν ὅτι εἶναι ἐκφραστικὸν ἀποτέλεσμα τῆς γλωσσικῆς τοῦ ἀνθρώπου δραστηριότητος. Ὁ πλοῦτος τῶν ἐκφραστικῶν τύπων, τοὺς ὁποίους ἀνέπτυξε τὸ ῥῆμα, εἶναι ὄλως ἐξαιρετικὸς. Ἐνῶ εἰς τὰς ἀρχαίας Ἰνδοευρωπαϊκὰς γλώσσας ἡ γραμματικὴ κατηγορία τοῦ ὀνόματος ἀπέδωκε 17 ποικιλίας μορφολογικῶν τύπων, εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἰνδικὴν καὶ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν ἀπέδωκε τὸ ῥῆμα 250 τύπους, εἰς δὲ τὴν Λατινικὴν περὶ τοὺς 100. Ἐκ τούτου καθίσταται αὐτονόητον ὅτι ἡ σπουδὴ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀρτιωθῆ, ἐὰν δὲν ἐπικουρηται ἀπὸ δαψιλῆ γνώσιν τοῦ θαυμαστοῦ γλωσσικοῦ πλοῦτος, τὸν ὁποῖον ἔχει ἀναπτύξει τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ῥῆμα. Ἐπειδὴ δὲ τὸ κύριον ὄργανον, διὰ τὸ ὁποῖον ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀνθρωπιστικὴ μόρφωσις, εἶναι ἡ σπουδὴ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς, συνάγεται ἐκ τούτου τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ εἰς τὸ ἀρχαῖον ῥῆμα ἀναφερομένη γραμματικὴ διδασκαλία τυγχάνει ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἀρτίωσιν τῶν μορφωτικῶν σκοπῶν τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἀγωγῆς.

Αἱ προταχθεῖσαι σκέψεις ἀρκοῦν, διὰ νὰ καταστήσουν φανεράν τὴν ἀξίαν τοῦ ἐγχειρήματος, τὸ ὁποῖον ἀνέλαβεν ὁ Γ. Παπανικολάου διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἀνωτέρω σημειουμένου διτόμου ἔργου του. Τοῦτο δὲν εἶναι πολῦτιμον διδακτικὸν καὶ μορφωτικὸν βοήθημα μόνον διὰ τοὺς ἀνημνευθέντας λόγους. Καθίσταται ἀκόμη πολυτιμότερον ἔνεκα τοῦ τρόπου, μετὰ τὸν ὁποῖον ἀνταπεκρίθη ὁ συγγραφεὺς πρὸς τὰς ὑπὸ τοῦ θέματος τούτου ἐπιβαλλομένας ἐπιστημονικὰς καὶ μορφωτικὰς ἀπαιτήσεις. Ὑπῆρχον εἰς τὴν παρ' ἡμῖν διδακτικὴν φιλολογίαν ἀρκεταὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν συγγραφαὶ περιέχουσαι καταλόγους ῥημάτων τῆς Ἀττικῆς πεζογραφίας. Οἱ συγγραφεῖς τῶν ὁμοίων ἤρκουντο νὰ παρᾶσχουν μόνον τὴν ποικιλίαν τῶν τύπων. Διηκόλουν μόνον τὸν μαθητὴν διὰ τὴν ἐργασίαν τῆς ἐξωτερικῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ ῥηματικοῦ τύπου, ὃν τυχὸν θὰ συνήντα εἰς τὸ κείμενον συγγραφέως τινός. Παρεῖχον ἴσως διευκόλυνσιν διὰ τὴν ὄλως μηχανικὴν ἀπομνημονευτικὴν ἐργασίαν ἐπὶ τῶν ῥηματικῶν τύπων. Δὲν παρεῖχον ὁμοίως τὰς ἐνδείξεις ἐκείνας, αἵτινες θὰ καθίστων δυνατὴν εἰς τὸν μαθητὴν τὴν ἕλλογον κατανόησιν τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ῥηματικῶν πολυμορφῶν, οὔτε ἔθετον εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ μαθητοῦ τὰς ἀπαραιτήτους ἐτυμολογικὰς καὶ μορφολογικὰς συσχετίσεις, διὰ τῶν ὁποίων τὸ ὁμορφον ὕλικόν θὰ ὠδηγεῖτο εἰς μίαν συνοπτικὴν θεώρησιν, θὰ ἐξικνεῖτο εἰς μίαν «σύνοψιν οἰκειότητος» συμφώνως μετὰ τὸν πολῦτιμον διδακτικὸν κανόνα, τὸν ὁποῖον μᾶς ἔχει δώσει ὁ Πλά-

των. Εἶχεν ἐξ ἴσου παραμεληθῆ εἰς τὰς μέχρι τοῦδε ἐκδοθείσας συλλογὰς ῥημάτων καὶ ἡ σημασιολογικὴ καὶ ἡ συντακτικὴ διασαφήνις τῶν ῥηματικῶν τύπων. Παρεγνωνρίζετο ἡ θεμελιώδης διὰ τὴν γλωσσομάθειαν ἀρχή, ἥτις μᾶς λέγει ὅτι ὁ ῥηματικὸς τύπος, ἐὰν δὲν δοθῆ ἐντεταγμένος εἰς πλήρη νοήματος πρότασιν, οὔτε καταννοεῖται οὔτε σταθεροποιεῖται ὡς μόνιμον ἀπόκτημα εἰς τὴν μνήμην τοῦ μαθητοῦ.

Οἱ δύο τόμοι τοῦ Λεξικοῦ τῶν ῥημάτων τῆς Ἀττικῆς πεζογραφίας οἱ ἐκδοθέντες ἀπὸ τὸν Γ. Παπανικολάου ἔχουν ἐπιμελῶς ἀποφύγει τὰ ἐλαττώματα, περὶ ὧν ἐγένετο λόγος. Ἀρκεῖ νὰ ῥίψη κανεὶς ἐν ἀπλοῦν βλέμμα εἰς τὴν ὄλην ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ ἔργου του διὰ ῥθρωσιν, διὰ νὰ πεισθῆ περὶ τούτου. Ἐν ἀρχῇ προτάσσεται εἰδικὸν περὶ «Διαλεκτολογίας» κεφάλαιον. Παρατίθεται τὸ δένδρον τῆς ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου μεγάλου γλωσσολόγου Γ. Χατζηδάκι ἐπονομαζομένης Ἰαπετικῆς γλωσσικῆς ὁμοειθίας, γίνεται δὲ κατ' ἐξακολουθήσιν λόγος περὶ τῶν κοινῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν διαλέκτων. Δὲν ἀρκεῖται ὁ συγγραφεὺς τῆς ὑπὸ συζήτησιν συγγραφῆς εἰς τὴν διαμνημόνευσιν τῶν διαλεκτικῶν μόνον γνωρισμάτων. Παραθέτει καὶ ὀλιγόστιχα ἐκλεκτὰ κείμενα ὡς δείγματα τῶν διαλέκτων. Ἡ διαλεκτικὴ ἐπισκόπησις ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὴν παράθεσιν δειγμάτων ἐκ μεσαιωνικῶν συγγραφέων καὶ ἐκ τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων (ποντικῆς, τσακωνικῆς, νοτιοἰταλικῆς). Εἰς τὰς σελ. 27—56 παρατίθεται σύντομος ἐπισκόπησις τῶν κυριωτέρων «γλωσσικῶν φαινομένων». Αὕτη συντελεῖται κατὰ τρόπον ἄκρως ἐπιστημονικόν, ἀκολουθοῦμένων τῶν ὑπὸ τοῦ Γ. Χατζηδάκι χρησιμοποιουμένων ὄρων

Τὰς ἀνωτέρω προεισαγωγικὰς σημειώσεις θεωροῦμεν ὡς εὐστόχως προταχθείσας ὑπὸ τοῦ συγγραφέως. Τοποθετεῖται δι' αὐτῶν ὁ μελετητὴς τοῦ βιβλίου εἰς τὸ εὐρύτερον γλωσσικὸν περιβάλλον, ἐντὸς τοῦ ὁποῦ θὰ ἐνταχθῆ τὸ γλωσσικὸν ὕλικόν τὸ περιεχόμενον ὑπὸ τοῦ Λεξικοῦ. Παρέχονται διὰ τῆς αὐτῆς εισαγωγῆς καὶ αἱ γλωσσικαὶ μεθοδολογικαὶ ἔννοιαι, ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν τῶν ὁποῶν καθίστανται κατανοηταὶ αἱ μορφολογικαὶ ποικιλίαι, αἵτινες θὰ παρασχεθοῦν διὰ τῆς διαμνημονεύσεως τῶν τύπων ἐκάστου ῥήματος, καὶ ἰδίως ἐκεῖνων οἵτινες συνήθως χαρακτηρίζονται ὡς ἀνώμαλοι.

Μετὰ τὸ εισαγωγικὸν τμήμα ἀπὸ τῆς σελ. 57—1044 παρατίθενται τὰ ῥήματα. Ἀκολουθεῖ εἶτα (σελ. 1045—1104) κατάλογος τῶν ἀνωμάτων ὀυσιαστικῶν καὶ ἐν τέλει (σελ. 1105—1125) κατάλογος τῶν ἀνωμάτων ἐπιθέτων. Ὡς πρὸς τὴν διάταξιν τῆς ὕλης ἀκολουθεῖται ἡ ἐξῆς σειρά :

Τὰ ῥήματα ὡς καὶ τὰ ὀνόματα εἶναι κατατεταγμένα κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν. Ἐν ἀρχῇ ἀναγράφονται οἱ δόκιμοι τύποι σημειουμένης καὶ τῆς συχνότητος ἐκάστου ἐξ αὐτῶν. Παρατίθενται εἶτα οἱ τύποι οἱ ἀπαντῶντες εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τῆς ἀττικῆς περιόδου συγγραφεῖς, ὡς καὶ οἱ χρησιμοποιούμενοι ὑπὸ τῶν ποιητῶν. Ἐπακολουθεῖ ἡ ἀναγραφή τῶν παραγῶγων ἐκ τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν ῥήματος ὀνομάτων καὶ εἰς τὴν ἀπλήν καὶ εἰς τὴν συνθετικὴν των μορφήν. Γίνεται λόγος εἶτα περὶ τῆς ἔτυμολογίας τοῦ ῥήματος, τῆς σημασίας καὶ τῆς συντακτικῆς του χρήσεως προσαγομένων μετὰ τῶν ἀναγκαιουσῶν ἐπεξηγήσεων προτάσεων, εἰς ὅς τοῦτο χρησιμοποιεῖται. Ἐπακολουθεῖ μετὰ τοῦτο ἡ ἀναγραφή τῶν συνθέτων μετ' ἐπεξηγήσεως τῆς σημασίας των καὶ τῶν συνωνύμων των. Ἐν κατακλείδι παρατίθενται τὰ ἀντίστοιχα κατὰ σημασίαν τῆς λατινικῆς γλώσσης ῥήματα. Κατὰ τὴν ἐξέτασιν τῆς ἔτυμολογίας καὶ παραγωγῆς παρεμβάλλονται διὰ βραχέων ἐνδείξεις περὶ τῶν γλωσσικῶν φαινομένων, δι' ὧν ἐξηγοῦνται οἱ γλωσσικοὶ μετασχηματισμοί. Προκειμένου περὶ τῶν ἀνωμάτων ὀνομάτων ἡ ἀναγραφή τῶν δοκίμων τύπων συμπληροῦται διὰ τῆς σημασιολογικῆς ἀναλύσεως καὶ τῆς καταγραφῆς τῶν ἀντιστοίχων σημασιολογικῶς ἐκ τῆς λατινικῆς γλώσσης λέξεων.

Ἄπαντα τὰ τμήματάτα τῆς ὑπὸ συζήτησιν συγγραφῆς ἔχουν γραφῆ μετ' ἐπιστημονικῆς ἐπιστασίας καὶ ἀκριβολογίας καὶ ἐν συμμέτρῳ πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὴν ἐκτιθεμένην ὕλην ἀναλογία. Ὁ συγγραφεὺς ὑποβληθεὶς ἐπὶ ἔτη εἰς ὑπερβολικὸν πνευματικὸν μόχθον κατώρθωσε νὰ θέσῃ εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἑλληνικοῦ φιλολογικοῦ κοινοῦ

βοήθημα πολύτιμον. Σήμερον δὲ ὁπότε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα εἰς τὰ σχολεῖα ἐτέθησαν ὑπὸ διωγμὸν, οἱ δύο τόμοι τοῦ ἔργου τοῦ Γ. Παπανικολάου ἔρχονται νὰ ἀποτελέσουν ἀμυντήριον ἀντιστάθμημα, τὸ ὁποῖον καταδεικνύει ὅτι ἡ δύναμις τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων παραμένει ἀκμαία καὶ ἀκατάλυτος. Τὸ Λεξικὸν τοῦ Γ. Παπανικολάου θὰ ἐπιδράσῃ εὐεργετικῶς καὶ ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τῆς νέας μας ἑλληνικῆς γλώσσης, ἥτις σήμερον δεινὴν ὑφίσταται ταλαιπωρίαν ἀπὸ τὴν ἐπιπολάσασαν κατὰ τοὺς τελευταίους καιροὺς ἀγραμματωσύνην καὶ ἀμάθειαν, ἥτις ἐν τῇ κουφότητί της σφετερίζεται τὸν τίτλον τῆς δῆθεν ἐκσυγχρονισμένης προοδευτικότητος. Δοθέντος ὅτι καὶ εἰς τὴν νέαν ἑλληνικὴν ἢ γραμματικὴν κατηγορίαν τοῦ ῥήματος λειτουργεῖ ὡς τὸ περισσότερον θεμελιῶδες ἐκφραστικὸν ὄργανον, ἀναδεικνύεται ἡ ἐργασία τοῦ Γ. Παπανικολάου πολύτιμος πηγὴ διὰ τὴν ἀναμόρφωσιν καὶ τοῦ νεοελληνικοῦ λόγου. Ἀποτελεῖ ἡ δίτομος ἐργασία, ἥτις βλέπει νῦν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος, ἐπιστέγασμα μιᾶς μακροχρονίου καὶ εὐεργετικῆς διὰ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα δραστηριότητος τοῦ Γ. Παπανικολάου. Διὰ τῆς ἐκδόσεως καὶ ἐρμηνείας τῶν εἰς τὰ σχολεῖα διδασκόμενων κειμένων ὁ ἀκάματος οὗτος συγγραφεὺς ἐστάθη πολύτιμος βοηθὸς εἰς τὸ πλευρὸν τῶν διδασκόντων τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποῖαν λόγῳ τῶν ἔθνικῶν περιπετειῶν ἐσπᾶνίζον τὰ εἰς τὴν διάθεσιν τῶν διδασκόντων εἰς τὰ σχολεῖα ἐπιστημονικὰ βοηθήματα, ὁ δὲ εἰς αὐτὰ ἀναφερόμενος ζῆλος εἶχε καταπέσει, αἱ ἐκδόσεις τοῦ Γ. Παπανικολάου παρέσχον τὴν μόνην δυνατὴν καὶ ὠφέλιμον ἐπικουρίαν.

Κ. Δ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ

*
**

JOHANNES IRMSCHER. Georgios von Trapezunt als griechischer Patriot. Extrait des Actes du XII Congrès International des Études Byzantines. p. 353—363. Beograd 1964.

Ἡ πρόθεσις τοῦ συγγραφέως τῆς ἀνωτέρω σημειουμένης ἀνακοινώσεως, ἥτις ἐγένετο εἰς τὸ ἐν Βελιγραδίῳ συγκροτηθὲν XII Διεθνὲς Συνέδριον τῶν Βυζαντινῶν σπουδῶν, εἶναι νὰ διευκρινήσῃ, ἂν ὁ Γεώργιος ὁ Τραπεζούντιος (1395 — 1484) εἶχε διατηρήσει εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς του τὸν Ἑλληνικὸν πατριωτισμὸν. Τὸ αὐτὸ ἐρώτημα ἐν σχέσει ὅμως μὲ τὸν Θεόδωρον Γαζῆν (1400—1476) εἶχεν ἀποτελέσει θέμα πραγματείας τοῦ J. Irmischer, ἥς τὸ περιεχόμενον ἀνεκοινώθη εἰς τὸ XXIV ἐν Μόσχῃ κατὰ τὸ 1960 συγκροτηθὲν Διεθνὲς Συνέδριον τῶν Ἀνατολιστῶν. Τὸ συμπέρασμα τῶν ἐρευνῶν ὡς πρὸς τὸν Θ. Γαζῆν ἦτο, ὅτι καίτοι τὸ ἔργον του παρουσιάζει αὐτὸν ὡς συνήγορον ἀποκλειστικῶς τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ἰδεώδους, ὅμως εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς του διετηρεῖτο ζῶσα ἢ σὺνδειςίς του μὲ τὴν Ἑλληνικὴν πατρίδα.

Τὸ ζήτημα, παρατηρεῖ ὁ J. Irmischer, εἶναι περισσότερον περίπλοκον ἐν σχέσει μὲ τὸν Γεώργιον τὸν Τραπεζούντιον. Ὁ χαρακτήρ του παρουσιάζει ποικίλας ἀποχρώσεις, αἰτινες καθιστοῦν τὴν προσωπικότητά του προβληματικὴν. Διὰ τὴν διευκρίνησίν της ἔκρινεν ἐπ'ἀνάγκης ὁ συγγραφεὺς τῆς συζητουμένης πραγματείας νὰ προβῆ εἰς κριτικὴν ἐπισκόπησιν τῶν μέχρι τοῦδε πορισμάτων τῆς κριτικῆς ἐρεῦνης. Πράγματι δὲ ἡ πραγματεία του παρέχει λίαν ἐμπεριστατωμένην τοῦ προβλήματος θεώρησιν, στηριζομένην ἐπὶ πλήρους γνώσεως τῶν μέχρι τοῦδε γενομένων ἐπὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως τοῦ Γ. Τραπεζούντιου ἐρευνῶν. Εἰς τὰς σελίδας 345—355 καὶ 362—363 ἀναγράφονται πᾶσαι αἱ ἐπὶ τοῦ ἐρευνωμένου θέματος διατριβαὶ καὶ πραγματεῖαι.

Διὰ νὰ ρίψῃ φῶς ὁ J. Irmischer εἰς τὴν περίεργον καὶ ἀσταθῆ πνευματικὴν φυσιογνωμίαν τοῦ Τραπεζούντιου παρακολουθεῖ εἰς συντόμους ἀλλὰ κυρίας γραμμὰς τὴν